

ЈУБИЛЕЈ

Миомир ДАШИЋ*

ОД ЗАПИСА ДО ИСТОРИЈСКИХ ЗАПИСА И ОД ЦЕТИЊСКОГ ИСТОРИЈСКОГ ДРУШТВА ДО ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА ЦРНЕ ГОРЕ

Апстракт

*Предмет обраде у овом раду су нека теоријско-методолошка питања историографије Црне Горе на преднаучном ступњу у њеном развоју. Границу између преднаучног и научног приступа прошлости у црногорској историографији означила је појава часописа **Записи**. Овај часопис је између два свјетска рата имао два периода излажења – први 1927-1933. и други 1935-1941. године. **Записи** су од јануара 1935. до априла 1941. излазили као орган Историјског друштва у Цетињу. У часопису је у 146 мјесечних и двомјесечних свесака на 9.280 страна публиковано највише драгоцене историјске грађе, знатан број чланака, студија, расправа и других историографских прилога. Записи су тако остварили чврсту основу за изучавање цијелокупне прошлости Црне Горе до 1918. године.*

*У овом раду дат је приказ дјеловања Историјског друштва у Цетињу за проучавање историје Црне Горе и Друштва за проучавање историје Црне Горе формираног децембра 1933. године у Београду. Цетињско друштво је у организационом и научно-стручном раду, нарочито преко свог органа **Записа**, дало значајан допринос развоју ерудицијско-генетичке историографије Црне Горе. Ово Друштво и његов часопис престали су са радом одмах послје Априлског рата 1941. године.*

*Ново Историјско друштво Црне Горе основано је 1947, а часопис **Историјски записи**, као орган почео је да излази почетком 1948. године. Од 1959. године **Историјски записи** излазе као заједнички орган Историјског института Црне Горе и Друштва историчара Црне Горе.*

* Аутор је редовни члан ЦАНУ.

Осамдесет година научног гласила *Записа* односно *Историјских записа* је значајан јубилеј за научну историографију Црне Горе. Обиљежавање овог јубилеја је дуг не само према овом часопису чија је појава 1927. године означила почетак новог научног периода у развоју црногорске историографије него и дуг према нашој културној историји уопште.

Кратко о историографији Црне Горе

О историји историографије Црне Горе писано је у нас, углавном, фрагментарно. О проблемима црногорске историографије у новије вријеме писали су Димитрије Димо Вујовић, Владо Стругар, Миомир Дашић и Јован Бојовић (*О развоју и проблемима историјске науке у Црној Гори*, у Зборнику: Стање и улога науке у Црној Гори, Титоград, 1986, стр. 199-212); Димитрије Димо Вујовић, *Тезе о неким идејним и теоријско-методолошким проблемима изучавања историје Црне Горе* (Зборник ЦАНУ: *Прошлост Црне Горе као предмет научног истраживања и обраде*, Титоград, 1987, 85-126); Миомир Дашић, *Неки проблеми и специфичности историографске обраде прошлости сјеверне Црне Горе* (у истом Зборнику ЦАНУ, 127-260); Мијушко Шибалић, *О неким питањима историографске обраде црногорско-херцеговачких племена с посебним освртом на Пиву и Дробњак* (у истом Зборнику, 167-179); Драгоје Живковић, *Прилог питању развоја црногорске историографије* (исти Зборник, 181-199). И у неким другим прилозима у овом Зборнику третирана су поједина питања из домена историје историографије Црне Горе.

Потписник ових редова разматрао је поједине проблеме из историје историографије Црне Горе у више својих радова. Потпуније је писао о развоју историографије о Црној Гори у студијама: *Значај научног дјела Димитрија Вујовића у историографији о Црној Гори* (у Зборнику: Научно дјело академика Димитрија Дима Вујовића, ЦАНУ, Подгорица, 1994, 21-94); *Историјски извори и њихово коришћење у историјској науци у Црној Гори* (Зборник радова: Извори и историографија о Црној Гори, Подгорица, 1993, 11-70); у реферату *Педесет година Друштва историчара СР Црне Горе* (Десети југословенски симпозијум о настави историје, Цетиње 1984. године), као и у неким другим краћим радовима и у предговорима својих монографија.

О појединим проблемима из историје црногорске историографије и историчарима писали су више-мање сви истраживачи историје Црне Горе друге половине 20. стољећа. На овој теми су се огледали Глигор Станојевић, Бранко Павићевић, Ђорђије Ђоко Пејовић, Радоман Јовановић, Зоран Лакић, Бранислав Ковачевић, Јован Бојовић, Радоје

Пајовић, Радослав Распоповић, Сенка Бабовић-Распоповић, Чедомир Лучић, Жарко Шћепановић, Новица Ракочевић и други историчари старијих генерација.

У најновије вријеме о историји црногорске историографије писали су, и пишу, Шербо Растодер, Живко Андријашевић, Ђорђе Борозан, а ове теме се дотичу и други историчари Црне Горе млађе генерације.

Од историчара ван Црне Горе историјом историографије Црне Горе узгредно, у оквиру својих расправа о појединим догађајима и појавама из прошлости Црне Горе, писали су Васа Чубриловић, Бранислав Ђурђевић, Сима Ћирковић, Иван Божић, Михаило Војводић, Славенко Терзић, Веселин Ђуретић, Милан Терзић и други.

Ипак, о историји историографије о Црној Гори још увијек нема цјеловитог дјела. Но, историчари, који су се, у оквиру тема које су обрађивали, дотицали проблема црногорске историографије, прије свега они који су се занимали за теоријско-методолошка питања, дошли су до сазнања да је историографија Црне Горе у свом развоју имала три видно обиљежена ступња. Потписани је те ступњеве класификовао у: (1) *преднаучни*, (2) *ступањ историјске критике и историцизма* и (3) *ступањ разријешавања каузалности (узрочности) историјског развоја (социолошка историографија)*.

Иако сваки од ових ступњева у развоју историографије о Црној Гори има значајно мјесто, ипак, нећу се задржавати подробније на њиховом објашњавању. Једино ћу покушати да покажем гдје је мјесто *Записа*, односно *Историјских записа* у нашој историографији уопште.

Све што је писано у историографији о Црној Гори прије појаве *Записа* (1927) – почев од историјско-политичког списа владике Василија Петровића *Историја о Црној Гори* (1754. године штампана у Москви), затим *Кратке историја Црне Горе* митрополита Петра I Петровића Његоша, и његових литерарно-политичких списа (посланица, епских пјесама о појединим историјским догађајима и разних писама), књижевних и политичких радова митрополита Петра II Петровића Његоша, и, на крају, политичких и мемоарских списа краља Николе Петровића – одговара преднаучном ступњу у развоју историографије уопште. Преднаучном ступњу припадају мање-више и сва друга историографска дјела настала у вријеме конституисања, развоја и дјеловања самосталне црногорске државе све до њеног уласка у Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца (1. децембра 1918). Црногорски владари, умни и политички надарени државници, неки познати и као велики писци, инспирисали су школоване извањце и домаће људе од пера и повјеравали им писање историје Црне Горе у оновременим границама. Њихова имена су добро позната стручној јавности, па нема потребе да их овдје истичем. Напо-

мињем да су прије неколико година све те историје о Црној Гори, написане до почетка 20. вијека, објављене под насловом *Повјесница Црне Горе* (Подгорица, 1997. године).

И странци су се у 19. вијеку интересовали за прошлост ове мале јужнословенске земље (Виала, Кокел, Вацлик, К. Петкович, П.А. Ровински и др.) и њеног слободољубивог народа, који је вјековима с пушком и напрегнутим мишицама, много више него дипломатским средствима и методама, био принуђен да осваја слободу у борби против туђина, у првом реду против освајачког Турског царства. Владике и владари светородне лозе Петровића, из своје карстне тврђаве Старе Црне Горе, више од два стољећа били су врсни организатори и предводници ратовања за ослобођење околних српских области, стварајући постепено слободну црногорску државу.

О историји Црне Горе у доба Петровића сви писци мање-више – како они из владалачког дома Петровића, тако и домаћи историчари, или Срби извањци и странци – на сличан начин су писали: саопштавали су догађаје хронолошки, без критичности су преузимали податке из богатог народног предања, мало су користили писану изворну грађу, па и мали фонд познатих писаних докумената који су се налазили у дворској архиви и архиви Цетињског манастира – често их не провјеравајући ни онда када је о појединим догађајима и историјским личностима било више вијести у разним савременим изворима.

У преднаучном ступњу развоја историографије о Црној Гори дуго је доминирала романтичарска концепција историје. Наиме, писци историјских радова све до краја 19. вијека – а неки су се тог романтичарског схватања држали и касније – нијесу поклањали пажњу критичком приступу у тумачењу прошлости Црне Горе. У историјским дјелима, углавном, је доминантно мјесто имала политичка историја, што је одговарало лози Петровића и њеној улози у процесу стварања и организације државних установа. Стога се може рећи да је на првом ступњу (преднаучном) црногорске историографије била наглашена дворска концепција историје Црне Горе.

Први покушај раскида с некритичком концепцијом писања о прошлости Црне Горе учинио је Иларион Руварац (крајем 19. вијека), који је, као представник ерудицијско-генетичког правца у српској историографији – у својим полемичким расправама нарочито (*Montenegrini*) критички непошtedно, рекао бих чак и претјерано ригорозно, извршио обрачун с романтичарским приказивањем историје земље Црне Горе и њеног народа. Руварац је (а и неки други његови сљедбеници) показао смјер, односно прокламовао научна начела, методолошке принципе за систематско истраживање прошлости Црне Горе на темељу историјске

грађе. Та његова строга критика дотадашњег начина писања историје Црне Горе - у којој је, на примјерима појединих историјских догађаја и појава, показао како се разликује историјско од неисторијског – утицала је да се почне критички промишљати о прошлости Црне Горе и улози њеног слободарског народа у изградњи црногорске државности, у процесу балканских револуција које су започеле борбом црногорског народа за државну самосталност 1796. године и српском национално ослободилачком револуцијом (1804-1813; 1815-1830).

Први образовани црногорски историчар који је отпочео да сакупља и објављује историјску грађу био је Марко Драговић. Он је, као професор Цетињске гимназије упућен у историјску науку још на универзитетским студијама, истраживао и објављивао писане историјске изворе уз критичке напомене и опширније коментаре. Прије њега у црногорској историографији није постојала критика извора (било је извора из историје Црне Горе који су публиковани без икаквих коментара). Ријечју, црногорска историографија, а знатним дијелом и остала историографија о Црној Гори, све до почетка 20. стољећа била је више нека врста књижевности и имала је, прије свега, значај практичне поуке.

Од зачетка црногорска историографија је, као уосталом и европска историографија преднаучног периода, по свом садржају била наративна и прагматично-поучна (хуманистичка). И у нашој, као и у европској историографији, у описивању историјских догађаја и појава није се поклањала пажња истраживању узрока и посљедица и дубљем откривању и сагледавању улоге и значаја личности у историјским кретањима. Аутори историјских радова нијесу се трудили да критички осмисле смисао и суштину друштвених збивања и живота људи, па су отуда изостајали аналитички судови и научне оцјене о историјским појавама и процесима. Све до краја независне Црне Горе (1918) наративној (дескриптивној) историографији главну идеолошку основу и тон давали су владари. Они – интелигентни, самообразовани и политички водећи људи, успјешни државници, а појединци и далековиди политички мислиоци и национални стратези и даровити књижевни ствараоци (митрополити Петар I и Петар II Његош, па и краљ Никола) – имали су пресудан утицај и на историографију. На срећу Црне Горе, тај утицај је био осмишљенији него у неким другим земљама. Црногорски владари су, и као писци и као носиоци владарске идеологије, имали за циљ да њихове историје забиљеже разне политичке и војне догађаје, и, наравно, истакнуте личности у свом окружењу, одговарајући, углавном, на основно питање: Шта се догодило? Много мање их је интересовао одговор на питање: Зашто се нешто догодило и какви су коријени историјских појава које су предмет обраде?!

Ваља нагласити да и у наративној и у прагматично-поучној историографији (у црногорској историографији тешко је између њих повући јасну граничну линију), главни циљ историчара-наратора био је да задовољи читаочеву радозналост за сегментима прошлости (конкретним догађајима и личностима) и да се својим описивањима догађаја, прије свега, сачува потомству успомена, историјско памћење о томе шта се и када се то догодило. Полазећи од такве концепције писања историје, први историографи, како Црногорци тако и извањци, односно странци, пишући историје о Црној Гори, осим напријед реченог, односно описивања историјских догађаја и личности, истим поступком описивали су и дјеловање институција и личности које су их стварале (на примјер: Црногорско-приморску митрополију и друге епархије на тлу данашње Црне Горе, поједине манастире, племенске скупове и мјеста састајања, Црногорски сенат и друге државне установе и сл.).

Прагматична концепција у историографији Црне Горе се дуго преплитала са нормативном. Јер, наративно описивање историјских догађаја и појава увијек је требало да да (и давало је) и понеку конкретну историјску поуку. Тако се писало у првом периоду (преднаучном) историографије све до треће деценије 20. стољећа. Тај наративни (приповједачки) начин писања, међутим, очувао се све до најновијег времена у неким врстама публикација (календарима, алманасима, краћим хронолошким прегледима историјских збивања, у разним историјама локалног значаја и другим дескриптивно фактографским хроникама). Тако се савремена црногорска историографија није потпуно ослободила наративног (приповједачког) метода, који подсјећа на некадашњи романтичарски стил у приказивању црногорске прошлости. Одрживост таквог поступка у приказивању прошлости Црне Горе да се објаснити чињеницом да је развој црногорске историографије у методолошком погледу заостајао за европском историографијом. Наиме, у европској историографији наративна и прагматична (поучна) историја имала је значајно мјесто још од времена хуманизма и ренесансе, док је у црногорској историографији наративно и прагматично писање почело средином 18. стољећа (*Историја о Црној Гори* владике Василија Петровића), што је даљим развојем било од значајног утицаја на формирање историјске свијести Црногораца.

За историчаре прагматичке концепције историје основно је било да њихово описивање прошлости буде у функцији владарске идеологије, идентификује обиме и садржаје државних установа у њиховом развоју, да подстиче патриотизам, моралне вриједности, па и религиозност читалаца, прије свега историчаревих савременика. Такве историје (видјети: *Повјесница Црногорска*, Подгорица 1997) вршиле су значајну улогу

у народу Црне Горе, снажно су дјеловале на буђење његове историјске и националне свијести. Али ваља рећи да историчари (прагматичари), полазећи од романтичарске концепције писања историје, међутим, нијесу се задовољавали само хронолошким ређањем догађаја и њиховим описивањем, већ су ишли и корак даље: настојали су да продру и у људске намјере и открију свјесно мотивисану људску дјелатност. Али колико су писци историје Црне Горе успијевали да открију те мотивације и намјере до међуратног периода 20. вијека – посебна је тема која тражи шире објашњење. Том темом у овом раду нећу се посебно бавити.

Када је ријеч о историографији Црне Горе прије појаве *Записа*, треба истаћи да се прагматичка концепција одржала, као и наративна, што је већ речено, присутна је и данас, иако је у међувремену превладало научно сазнање о цјелини историје. Прагматичка концепција је, дакле, пролазила кроз различите ступњеве историографског развоја, добијајући, наравно, различите садржаје и форме. У наше вријеме прагматичко схватање историје се огледа у оправдавању националне идеологије и стварању нових митова које заступају и промовишу одређене друштвене групе, па и политичке партије, с тенденцијом афирмације дневне политике. Јер, од историографије, не само црногорске него и историографије уопште, тражило се, и тражи се, да буде тенденциозна, да њени резултати буду у складу с владајућом партијском идеологијом и да буде пристрасна у односу на одређено друштвено ангажовање и владајући режим. Умјесто строге научности, од историографије се захтијевало (и захтијева) да служи страначким политичким борбама, а то значи да се априорно пориче њена научност. Такво утилитаристичко схватање и писање историје Црне Горе оживљава и цвјета и у савременој историографији. Од таквог приступа много трпи научност, историографија постаје слушкиња политике.

То дуго одржање наративности и прагматичности у развоју црногорске историографије зависило је од друштвених услова, односно економске и културно-просвјетне неразвијености у црногорском друштву. Да се одржи такво стање било је од утицаја и то што су црногорској држави све до треће деценије 20. вијека недостајали високообразовани историчари и истраживачи способни да превазиђу ненаучност и да се савременом научном методологијом супротставе наметању усмјеравања у историографији, односно њеном служењу владарским интересима и, касније, интересима појединих историјских личности или партијским идеологијама. Скоро два стољећа црногорска историографија је идеологијом лозе Петровића усмјеравана претежно на приказивање политичке историје, односно на слављење владара Црне Горе. Подређена том основном циљу црногорска историографија све до новијег времена није

успијевала да прихвати методолошке постулате засноване на харменеутици историзма, односно критичког историографског смјера по коме је основна бит историчаревог истраживања и стваралачког анализирања утврђених чињеница њихово научно просуђивање, односно осмишљавање и уживљавање у прошлост да би се она разумјела и освијетлила. Без школованих историчара упућених у методологију историјске науке, разумије се, није било могуће да се разлучи ненаучно и научно и да се историографија ослободи романтичарског заноса, устаљених заблуда и да крене научним смјером који подразумеива шире захватање и дубље проучавање свих врста извора о прошлости Црне Горе.

Историографски значај појаве часописа Записи

Други период у развоју црногорске историографије временски се поклапа са појавом научног часописа *Записи* (прва серија 1927-1933. и друга 1935-1941. године). Од појаве *Записа* историографија у Црној Гори је пошла смјером историјске критике и историцизма, или *генетичке историографије*. То је био виши ступањ у ходу црногорске историографије кад је у њој преовладао (позитивистички) научни метод, како у истраживању политичке тако и других сегмената друштвене историје Црне Горе. У периоду између два свјетска рата историјска мисао у Црној Гори чинила је прве кораке с југословенском научном мишљу, настојећи да у проучавању прошлости идентификује и утврди не само чињенице о минулим временима, него и да, по угледу на научно утемељеније историографске резултате других, укаже на историјске законитости. Основни смјер таквом раду давали су историчари окупљени око *Записа*, односно историчари *ерудицијског смјера*, који је у културно развијенијим земљама већ одраније био прихватио и усавршио научни метод и техничке поступке за утврђивање чињеница и њихово критичко промишљање. Зато се може несумњиво рећи да *Записи* представљају најзначајнију научну и опште културну појаву у историји науке у Црној Гори.

Записе су покренули и уређивали (у првој серији 1927-1933) угледни цетињски професори – Радосав Меденица, Видо Латковић, Милан Вукићевић и Илија Зорић – које је предводио као одговорни уредник часописа Душан Вуксан, иначе истакнути научни и просвјетни посленик (тада директор Беранске гимназије, коме су више просвјетне власти замјерале што чешће борави у Цетињу него у Беранама). Од првог броја *Записи* (изашао 1. јула 1927) су окупљали црногорску стваралачку интелигенцију, нарочито ону која се интересовала историјским и књижевним темама. Часопис је излазио као мјесечник. Заслуге за његово покретање највише је имао Д. Вуксан, чије је име у просвјетно-култур-

ном и научном животу превазилазило границе оновремене Црне Горе, односно Зетске области. Он је био познат као иницијатор научног рада на историји одраније (као директор Беранске гимназије вршио је и археолошка истраживања развалина манастира Шудикове). Његовим ангажовањем и прегалаштвом групе цетињских професора био је покренут прије Записа *Ловћенски одјек*, часопис научно-белетристичког карактера који је излазио само у 1925. години.

Од почетка *Записи* су се с знатно више интересовања, а рекао бих и научне систематичности, посветили проучавању појединих раздобља прошлости Црне Горе, окупљајући на сарадњу научнике – историчаре, етнологе, правнике, књижевне историчаре и друге стручњаке – не само оне који су живјели и радили у Црној Гори већ и оне изван њених граница, па и појединце из иностранства. Та плодна сарадња научника, који су се бавили прошлошћу Црне Горе, учинила је да *Записи* (ИЗ прве серије) стекну завидно мјесто у породици оновремених часописа у Краљевини Југославији. Часопис је већ првих година излажења стекао респектабилан научни, књижевни и општекултурни реноме, па су и научници и књижевници и изван граница Црне Горе радо објављивали своје радове на његовим страницама. У овоме гласилу доминантни су били чланци и прилози из политичке, културне и економске историје. У првој серији часописа објављено је на стотине историјских, књижевних и других текстова културолошке садржине. Како је уредништво, под руководством Душана Вуксана, из броја у број, објављивало историјску грађу, то је часопис «по сили прилика и по жељи оснивача и уредника», углавном, постао историјски. (О овоме видјети опширније у мом чланку: *Историјски записи – темељ црногорске историографије*, Југословенски историјски часопис, 3-4/1977, стр. 155-184).

Уредништво *Записа* је сасвим оправдано настојало да се, прије свега, објављивањем историјске изворне грађе, створе основе за систематично научно проучавање прошлости Црне Горе. И у томе су постигнути значајни резултати. Ипак, уредништво је, очигледно, прецјењивало улогу часописа у погледу публиковања грађе, јер је она била скромног садржаја да би се само на основу ње могле написати обимније научне расправе, студије и монографије. За комплекснији научни подухват било је потребно, осим у цетињске и београдске, ући и у иностране архиве – Русије, Аустрије, Француске, Италије, Енглеске, Турске и балканских држава – и из њих објављивати грађу која се односи на Црну Гору. Али за такав истраживачки рад недостајала су и финансијска средства и стручни историчари - добри познаваоци страних језика. Из прве серије *Записа* евидентно је да је Д. Вуксан, као уредник, који је - узгред да споменем, највише и писао о прошлости Црне Горе и који је неуморно

радио на припремању извора за штампање - истраживање вршио само у Цетињском архиву, а ни остали чланови уредништва нијесу се трудили да уђу у тајне чак ни Дубровачког, Задарског архива и других архива са југословенских простора, гдје је било фондова грађе од значаја за историју Црне Горе. А без увида у архивске фондове поменутих архивских установа и увида у архивалије страних земаља, чије су дипломатије ревносно пратиле политичке и друге процесе у Црној Гори још од 15. вијека (па и прије, на пријем: Венеција), није се могла написати научна историја Црне Горе. Амбиција уредништва *Записи* да се задовољи претежно објављивањем извора из домаћих архива – цетињских и београдских – одговарала је оновременом стању у историографији у Црној Гори, чији су резултати били врло скромни у односу на достигнућа европске историјске науке. Историографија о Црној Гори заостајала је и квантитативно и квалитативно и за развијенијом историографијом Србије, која је још од друге половине 19. вијека имала научно креативних снага.

Но, без обзира на превиђање неких битних историјских категорија и чињеница, неопходно потребних за потпуније и комплексније изучавање прошлости Црне Горе, *Записи* су, прије свега, објављивањем изворних докумената и разних других историјских прилога, створили темељ за студиозније и дубље проучавање историјских процеса у Црној Гори. Већ у првој серији часопис је почео да објављује и *научну критику*, без које нема значајнијег напретка у науци. Осим грађе и радова из политичке историје *Записи* су, штампањем прилога о друштвеним и државним установама и другим друштвеним институцијама, доприносили ширењу научне основе за проучавање привредних, културних, вјерских и других процеса у Црној Гори. Стога се може тврдити да су *Записи* дали значајан допринос и освјетљавању и појединих државника и других истакнутих личности из црногорске прошлости. Зато се може, без претјеривања, рећи да су *Записи* постали окосница црногорске научне историографије.

Записи, као часопис за књижевност и науку, излазио је (прва серија) од јула 1927. до априла 1933. године. Привремени прекид штампања (од маја 1933. до 1. јануара 1935. године) био је условљен прије свега недостатком финансијских средстава, а било је и неких других разлога за ову паузу.

Оснивање Друштва за поручавање историје Црне Горе

У међувремену дошло је до оснивања *Друштва за проучавање историје Црне Горе* (основано 19. априла 1934. године у Цетињу), односно *Историјског друштва на Цетињу* (тако називано од јануара

1935. године). У оновременој штампи и периодици, међутим, често се среће и назив *Цетињско историјско друштво*. Ово име је настало из практичне потребе да се Друштво за поручавање историје Црне Горе у Цетињу разликује од *Друштва за поручавање историје Црне Горе*, које је било основано (децембра 1933. године) у Београду, четири мјесеца раније.

Иницијативу да се оснује *Друштво за проучавање историје Црне Горе* са сједиштем на Цетињу дао је Душан Вуксан, бивши уредник прекинуте серије *Записа*. Његову идеју су подржали, у првом реду, чланови бившег уредништва *Записа*, који су се тешко мирили с гашењем часописа који је током седам година излажења постигао завидан научни, књижевни и културни реноме у Црној Гори, и шире у оновременој југословенској држави. Иницијатива о формирању Друштва за проучавање историје Црне Горе које би обновило и *Записе*, подржана је не само од првих чланова уређивачког одбора овог часописа него и од широког круга научне и културне јавности и изван Црне Горе.

Више од десет година Д. Вуксан је – пише његов блиски сарадник Ристо Драгићевић – «писао драгоцјене расправе на основу богате грађе Цетињског архива, најбоље је знао каква је штета за нашу науку», што су престали да излазе *Записи*, па се свим бићем zaloжио «за оснивање Друштва за проучавање историје Црне Горе» и издавање његовог органа у којему би се штампали научни радови, «те да се тако не само расвјетљавају догађаји из политичке и културне историје Црне Горе већ и спасава од пропадања грађа Цетињске архиве, коју је још Његош издвојио из архиве Цетињског манастира, («за вријеме Његошево и књаза Данила чувана у Биљарди, а за вријеме краља Николе у његовом двору»).

Дакле, свјестан значаја публикавања историјске грађе – (дијелом је била у стању пропадања због закопавања у земљу за вријеме Свјетског рата и остала неоткопана и неколико година послје његовог завршетка) – из фондова Цетињског архива, што је историчарима давало могућност за дубље и студиозније проучавају прошлост Црне Горе, Д. Вуксан се са својим једномишљеницима и сарадницима пожртвовано ангажовао на изналажењу могућности да се организовано приступи том важном научном и културном послу.

Сви културни посленици и оних неколико цетињских научника историчара били су свјесни да без научних институција и једног чвршћег културног језгра тај деликатан научни посао се не може организовати и радити на трајним основама, односно усмјерити у жељеном научном правцу. На то је упозоравало искуство стечено у дотадашњем изучавању прошлости Црне Горе и њеног друштва. Јер, први кораци учињени ка организованијем и систематичнијем проучавању црногор-

ске историје објављивањем домаће архивске грађе у *Ловћенском одјеку* (1925) и *Записима* (1927-1933), иако је то било значајно, будући да су историчарима постала доступна многа документа, ипак, није било довољно да задовољи њихову научну радозналост. Стога је било неопходно створити услове за континуирано издавање историјских извора и обраду комплекснијих тема, а то је захтијевало формирање стручно-научне организације – Друштва за проучавање историје Црне Горе и обнављање *Записа*. Идеју Д. Вуксана, која није била нова (идеја о оснивању друштва «домаћих историчара» потекла је у Цетињу још 1926. године), овога пута је пирхваћена и од шире културне јавности, као и Банске управе Зетске бановине. Снажну подршку идеји о оснивању Друштва за проучавање историје Црне Горе, односно Цетињског историјског друштва дао је и ондашњи митрополит Црногорско приморске митрополије др Гаврило Дожић, иначе, водећи црквени великодостојник у земљи, и човјек познат и као културни посленик, чија се ријеч уважавала у политичким круговима и државном врху у Краљевини Југославији.

Оснивачка скупштина Друштва за проучавање историје Црне Горе одржана је 19. априла 1934. године, у резиденцији Митрополије, под предсједништвом митрополита др Г. Дожића. Обновљени *Записи* су касније о том догађају и закључцима Оснивачке скупштине Друштва, саопштили сљедеће: «Митрополит Г. Дожић је изразио потребу оснивања Историјског друштва, подвлачећи нарочито слабо познавање прошлости Црне Горе, а многобројна драгоцјена изворна историјска грађа пропада, те је треба што прије спасити и сачувати за науку. То би се најбоље могло урадити издавањем једног часописа у коме би се објављивале грађа из цетињског архива и разне студије из политичке и културне историје Црне Горе и сусједних јој крајева. Послије свестране дискусије усвојени су изнесени предлози».

Оснивачка скупштина одлучила је да се на научан начин приступи проучавању прошлости Црне Горе а о чему се имало старати новоосновано Друштво за проучавање историје Црне Горе, чију су управу чинили: предсједник митрополит др Гаврило Дожић, потпредсједник Душан Вуксан, професор и први директор обновљеног Државног музеја у Цетињу, и добар познавалац његовог богатог драгоцјеног (откопаног) архивског фонда; генерални секретар Ристо Драгићевић, професор; секретар Јован Ражнатовић, професор; благајник Милан Вујачић, професор; библиотекар Марко Бошковић, професор; генерал у пензији, Петар Мартиновић; Михаило Рајнвајн, професор и начелник Просвјетног одјељења Банске управе; Гавро Милошевић, адвокат и народни посланик; Мирко Меденица, професор и директор Државног музеја у Цетињу, Михаило Зорић, професор и Андрија Јовићевић, учитељ у

пензији и афирмисани етнолог, сарадник Српске академије наука и Југословенске академије знаности и умјетности. За чланове Надзорног одбора Скупштина је изабрала: др Милорада Шошкића, професора и директора Учитељске школе у Цетињу, Михаила Вујисића, ректора Богословије у Цетињу и Сава Милуновића, управника Филијале Народне банке у Цетињу.

Одлуком Оснивачке скупштине наложено је Управи Друштва да приступи припремама за издавање часописа као његовог сталног органа. Тај задатак повјерен је Редакционом одбору којег су сачињавали: Душан Д. Вуксан, уредник, Ристо Драгићевић, одговорни уредник и чланови: Мирко Меденица, Марко Бошковић, Милан Вујачић, Јован Ражнатовић и Михаило Зорић. Редакциони одбор је одлучио да се часопис издаје под истим именом – *Записи* – и да се од Банске управе захтијева да омогући да се бесплатно штампа у бановинској штампарији *Обод* на Цетињу.

Дјелатност Друштва за проучавање историје Црне Горе у Београду

Четири мјесеца прије оснивања Друштва за проучавање историје Црне Горе у Цетињу, на иницијативу неколико бивших министара, генерала и других високих личности из доба владавине краља Николе, као и публициста и књижевника поријеклом из Црне Горе, у Београду је (у децембру 1933) било основано *Друштво за проучавање историје Црне Горе*. У београдској штампи је тим поводом писано да је ово Друштво састављено «од најугледнијих и најозбиљнијих људи из Црне Горе» и да то «јемчи да оно неће бити зле судбине досадашњих црногорских удружења и да ће у свом тешком подухвату постићи жељени успјех». Занимљиво је истаћи да је ово београдско Друштво за проучавање црногорске историје у својим правилима предвиђало оснивање индентичног друштва на Цетињу, као и његових огранака по цијелој Црној Гори, чији задатак би био «прикупљање историјских докумената од пропадања, њихово издавање и научна обрада истих». Управа је имала амбициозан план и програм рада на изучавању историје «са подручја пређашње Краљевине Црне Горе».

Већ при конституисању београдско Друштво се zaloжило за његовање стручног и научног приступа «изучавању Црне Горе и Брда, прошлости која је најљепши украс наше југословенске историје». Тако широк програм образлаган је тиме што у дотадашњем проучавању црногорске историје није било систематичности, писана је без научног метода. Црногорска историја је заиста представљана у сасвим кривом

свијетлу, било да су је писали цетињски или београдски историчари. Али за научни приступ истраживању и освјетљавању историје Црне Горе у овом Друштву, као што се да запазити по његовом саставу, није било научних снага. Били су то заљубљеници у прошлост Црне Горе који су уочавали недостатке у црногорској историографији, али они нијесу имали научних референци да критички превреднују написано. Београдско Друштво се још на почетку свога рада критички одредило према писању историчара у Црној Гори, оцјеном: «Констатујемо једну жалосну истину: док су званични историчари Цетиња подешавали писање историје Црне Горе према династичким интересима послодаваца, дотле су београдски историчари, опет, из династичких улагивања, још више унапређивали славну историју Црне Горе и Брда. Примјера ради поменућемо само једно. Посљедњи историографски списи о херцеговачком устанку од 1875. године већином су обична лагања да се умањи значај Црне Горе и Брда под Турцима у овом устанку и све ради тога да се они који пишу препоруче неке коме је најмање потребно – тенденциозно извртање историјске истине». У тој оцјени било је истине, али оно што су касније писали поједини чланови тога Друштва у научном погледу није достигало ни методологију ни фактографију научног рада историчара окупљених најприје око *Ловћенског одјека* а потом око *Записа* (1927-1933). Напротив, заостајало је за цетињском историографском школом која се стварала.

Црногорска културна јавност, нарочито креативне интелектуалне снаге у Цетињу, с радозналошћу су очекивали прве резултате београдског Друштва за проучавање црногорске историје. О оснивању тога друштва Ј.И. (Јован Ивовић, професор историје у Беранској гимназији – М.Д.) писао је у *Слободној мисли* да је то историјско друштво «себи поставило много задатака». Није му оспоравао могућност и корисност прикупљања историјске грађе, међутим, упозорио је да је студиозно проучавање прошлости Црне Горе много тежи посао него што га замишљају чланови Друштва, јер они су већином «личности које не могу схватити да историја више није бајка, већ наука». Редакција *Слободне мисли* је написом Ј.И. и сама изразила увјерење да чланови ваљда неће имати «претензија кроз ово друштво да постану научници». Јер, међу члановима београдског Друштва за проучавање црногорске историје није било «Црногораца који с правом заслужују име научника историчара». Ипак, потписани текстописац је претјерао у својој оцјени, утолико прије што је др Петар Петровић, родом са Његуша, био врхунски историчар у београдском Друштву. На страницама *Слободне мисли* је речено и да би оно требало да остане само на прикупљању историјске грађе, а да изучавање црногорске историје препусти научницима.

Чланови београдског Друштва за проучавање црногорске историје, међутим, нијесу прихватили овај јавно упућен савјет, већ су покушали да реализују свој амбициозни програм – да управо они организују рад на изучавању историје Црне Горе. Даљи рад је, међутим, показао да од замишљеног програма готово ништа није озбиљно остварено на плану научне историографије о Црној Гори. Чланови Друштва су највећу активност испољавали у повременом држању предавања о појединим историјским догађајима и личностима Црне Горе и Брда. *Записи* су у једној краткој билешци о његовом раду констатовали: «Предавачи су обично неколика члана Друштва који се узгредно баве историјом Црне Горе». Међу њима су најактивнији били Марко Цемовић, Томо Ораовац и генерал Мартиновић, иако су били без темељног историјског образовања. По методологији рада и образовању најблискији историјској науци био је Марко Цемовић (богослов и правник), који је дао занимљиве прилоге из историје Црне Горе, па и ширег јужнословенског простора (Македоније, на примјер).

Управа београдског Друштва за проучавање црногорске историје, на својој сједници од 25. јула 1935. године, предложила је *начин израде и објављивања и историје Црне Горе*. Историјском цетињском друштву (дописом бр. 149 од 29. јула 1935. године) упутила је предлог да оба друштва заједнички раде на писању историје Црне Горе. Али са Цетиња одговор није стизао, па је Управа београдског Друштва поново својим актом бр. 173 од 15. јуна 1936. године затражила мишљење о свом пројекту. Из докуманетације се не види да ли је било конкретног одговора на овај захтјев. Има индиција да је Историјско цетињско друштво у начелу прихватило предлог београдског Друштва, у коме је истицана потреба да се напише «једна потпуна историја» Црне Горе, јер «постоји богата грађа, код нас и на страни», која је додуше несређена и разбацана, а на основу које се може написати историја ове земље. Сматрало се да треба приступити том послу и да то «захтијева и интерес науке».

И у Београду и на Цетињу постојала је сагласност о значају Црне Горе и њене историјске улоге у Југославији и словенству, улоге која није историјски мала, па ипак о њој се мало зна, или неће да зна изван ње саме. Стога се стајало на становишту да историја Црне Горе треба да «обухвати све вријеме већ од доласка нашег народа на Балкан, на територију Зете и Црне Горе», па до стварања југословенске државе 1918. године.

Занимљиво је истаћи како је у пројекту београдског Друштва замишљена концепција историје Црне Горе. План обраде је предвиђен у четири периода – *I – Од доласка Словена на Балкан до Косовске битке 1389. године; II – Од Косовске битке до краја владавине Црнојевића; III – Од «владавине митрополита» до Петра II; IV – Од Петра II Петровића Његоша до уједињења 1918. године.*

На писању историје требало је ангажовати историчаре који би се «позвали конкурсом», уз прецизне услове међу којима и награде ауторима рукописа. У овако замишљеној историји на крају сваког периода требало је навести изворе и исцрпну библиографију научних и других озбиљних радова о Црној Гори. Пројекат је предвиђао и објављивање одговарајућег илустративног материјала – фотографија, факсимила докумената, умјетничких прилога, географских и историјских карата. Поред историчара које би ангажовале Управе друштава у Београду и на Цетињу, за писање овако конципиране историје, рачунало се и на «остале снаге које још нијесу приступиле ни првом ни другом друштву». Читавим пројектом требао је да руководи *Одбор за издавање историје Црне Горе*, састављен «од ауторитативних личности». Што се тиче финансијских средстава рачунало се на прилоге око 15 хиљада Црногораца и других Југословена («са сумом од 10 динара по појединцу»), затим на претплату државних надлештава, јавних и културних установа и појединаца, а то би било довољно да се покрију сви издаци «за уређивање, награду писцима и штампу» историје Црне Горе. Објављујући овај пројекат у јавности, Друштво у Београду је изразило увјерење да би и штампарија Краљевине, Банска управа и Банско вијеће Зетске бановине на Цетињу могли да прихвате трошкове штампања историје Црне Горе.

Читав овај пројекат, међутим, остао је само папир за архиву. Јер, за овакав научни пројекат још није било зрелих услова: недостајали су многи квалитетни извори, а, свакако, није био јасан ни научни метод који је требало примијенити у писању историје. Пројекат су могле да реализују креативне научне снаге, а таквих је било мало у оба друштва. Осим тога за један овако амбициозно пројектован научни задатак било је потребно доста финансијских средстава за истраживање у земљи и иностранству. Пројекат се могао реализовати само у току дужег времена. Јер, прије него би се приступило писању синтезе историје Црне Горе, требало је простудирати и монографски обрадити многа неријешена и сложена историјска питања и појаве, а то је захтијевало високостручне снаге, обилна финансијска средства, а сем тога и рад на дуго вријеме. У годинама Другог свјетског рата и тешких година иза њега није било услова да се ради на овако замишљеном пројекту. Као што је познато рад на писању историје Црне Горе отпочео је на новој концепцији, тек шездесетих година прошлог стољећа и још није окончан (треба написати најмање још четири тома *Историје Црне Горе* од 1878. године до времена стицања црногорске независности). Држим да је предратни пројекат о писању историје Црне Горе могао корисно послужити и Редакцијском одбору историје Црне Горе да почетком шездесетих година

20. вијека заснује валидан научни пројекат који се реализује (изашле су четири књиге – друга и четврта у два тома).

Иначе, када је ријеч о изрази цјеловите синтезе историје Црне Горе, идеја да се она пише јавила се још у трећој деценији 20. вијека. Интереси не само интелектуалаца него и шире културне јавности Црне Горе «у цјелини и интереси науке увелико су захтијевали критичко дјело о прошлости ове мале земље и у свему по чему се она карактерисала од најстаријих дана до њеног постојања» - писао је Ђоко Пејовић. Тако су, на примјер, студенти на Цетињу 1935. године водили жустру расправу о плану будућег проучавања црногорске прошлости, а 1937. године се и у једном документу КПЈ истиче неопходна потреба «израде народне историје на основу непобитних докумената». То је био и захтјев за марксистички приступ писању историје Црне Горе.

Истовремено црногорска напредна интелектуална јавност, нарочито научна, критички се односила према ненаучним и шовинистичким написима и тезама Савића Марковића Штедимлије, који је неосновано доказивао да је Црна Гора настала наводно из «Црвене Хрватске» и да су Црногорци поријеклом «Црвенохрвати». Ова схватања С.М. Штедимлије оштро су критиковале интелектуалне снаге грађанске профилације, а и поједини интелектуалци са лјевице. И једни и други су указивали да су изворишта Штедимлијиних ставова у његовом идејном приближавању усташкој идеологији и одређености Усташког покрета за разбијање Краљевине Југославије. Његова теза о црвенохрватској генези Црногораца коренсподирала је с ултранационалистичком идеологијом усташког покрета, која је узимала све више маха у Хрватској, као и емигрантским хрватским круговима ван Југославије. Расправе о Штедимлијиним схватањима о црвенохрватској генези Црне Горе и Црногораца јасно су указивале да неће бити тако лако доћи до научне синтезе историје Црне Горе.

Ваља рећи да су историчари, а и неки други људи од пера и на Цетињу и у другим градовима Црне Горе, врло критички пратили цјелокупну дјелатност београдског Друштва за проучавање историје Црне Горе. Та критичност је долазила отуда што је Друштво имало чланове којима историја није била струка већ су се њоме бавили узгредно, аматерски. Неки су били блиски и двору Карађорђевића и стајали су на унитаристичком становишту, настојећи да и приказивање прошлости Црне Горе подреде унитаристичкој идеологији. За њих, као и за историчаре Цетињског друштва, Црна Гора је била изворно српска држава, а Црногорци носећи стуб Српства. Па, ипак, између ова два друштва било је видљивих разлика у схватању важности црногорске државности. За цетињску групу историчара Црна Гора и њена државотворна поли-

тика до 1916. године – до аустроугарске окупације Црне Горе, никако није смјела да се подреди идеологији унитаризма и избрише црногорска историјска индивидуалност.

То што је рад већине писаца о историји Црне Горе био лишен систематичности и научне методологије не значи да поједини чланови београдског Друштва нијесу искрено били заинтересовани за расвјетљавање појединих тема, догађаја и појава из црногорске прошлости. Тако, на примјер, од појединих чланова и Управе Друштва потицали су корисни предлози и иницијативе за подизање споменика знеменитим личностима, као: Његошу (на Цетињу), Љубомиру М. Ненадовићу (на Цетињу), Божидару Вуковићу (у Подгорици), борцима (Црногорцима и Србијанцима) палим у борбама за Скадар, погинулим Црногорцима на потпљеном броду у Медовском заливу, као и обиљежавању других историјских догађаја и личности. Занимљива је преписка овог Друштва с Министарством војске и морнарице и краљевским владама да се свим Црногорцима који су у јануару 1916. године одступали и затим се борили на Солунском фронту обезбиједи право на «Албанску споменицу». Упорношћу Управе многи Црногорци су то право и остварили.

Значајан допринос београдско Друштво је постигло популарисањем црногорске историје, држећи предавања о појединим важним догађајима међу којима су били најважнији они у којима су исправљане грешке или полуистине о појединим питањима из прошлости Црне Горе у школским уџбеницима. Иако су у тим написима и предавањима догађаји и личности приказивани више на основу усменог предања и народних пјесама, а не на изворној грађи, то актуелизовање је указивало на потребу да прошлост Црне Горе мора постати предмет сталног истраживања. Јер, рад чланова Друштва је упозоравао да се већина у јавности (предавањима, штампаницима и периодици) мало служи поузданим изворима, а ако се и позивају на њих чине то површно, незнајући да разлуче историјско од неисторијског, да нијесу у стању да разумију историјске појаве и процесе. Са таквим нестручним снагама се заиста у историографији о Црној Гори није могло нешто значајније постићи. Због тога београдско Друштво није оставило запаженији траг у развоју црногорске историографске мисли.

Дјелатност Историјског друштва у Цетињу.

Записи - орган Друштва

Управа београдског Друштва за поручавање историје Црне Горе сматрала је да је Цетињско историјско друштво формирано (послије четири мјесеца 19. априла 1934) под утицајем плана и програма београд-

ског Друштва за проучавање историје Црне Горе. Ђоко Пејовић, који је писао о оба та друштва, међутим, то децидно оспорава тврдњом: «његово постојање (Друштва у Београду – М.Д.) уопште није утицало на оснивање Цетињског историјског друштва, које је из више разлога обећавало за историјску науку знатно корисније и веће резултате». Држим да је ова Пејовићева тврдња само у дијелу тачна. Јер, раније формирано београдско Друштво с опширно објављеним замишљеним програмом проучавања историје Црне Горе, поготово што је било истакло потребу оснивања својих одбора у градовима Црне Горе, морало је имати утицаја на остварење идеје Душана Вуксана и његовог круга историчара о организовању црногорских, у првом реду домаћих историчара у Цетињу. На то упућује и чињеница што је у почетку и цетињско друштво названо Друштво за проучавање историје Црне Горе (као и београдско). На другој сједници Друштва, одржаној 3. јула 1934. године на Цетињу, под предсједништвом митрополита Дожића, вођена је расправа о односу цетињског и београдског друштва и њиховој међусобној сарадњи. Уочено је да цетињско Друштво има потребе и разлога да сарађује са истоименим Друштвом у Београду на остваривању планираних задатака на изучавању прошлости Црне Горе, али је оправдано једногласно закључено «да се рад Друштва за проучавање историје Црне Горе има концентрисати на Цетињу... гдје се налази богата изворна грађа за прошлост ових крајева у овдашњем Архиву». И на овој сједници се расправљао о потреби издавања *Записа* и предузимању мјера да се поведу разговори и увјери Банска управа да се часопис штампа у Државној штампарији на Цетињу. У вези с тим закључено је да неколико чланова Управе Друштва «лично посјете бана Муја Сочицу и замоле га за одобрење» да се *Записи* бесплатно штампају у штампарији Зетске бановине. На истој сједници одлучено је и да се поведе активност да се на *Записе* претплате «разне бановинске, црквене и општинске институције».

С обзиром на постојање два истоимена друштва за проучавање историје Црне Горе, а у циљу избјегавања неспоразума због истоимених назива, осим тога, донекле, и разликовања у карактеру њихове организације, Управа цетињског друштва је донијела одлуку да Друштво преименује у *Историјско друштво у Цетињу*, које је често називано и *Цетињско историјско друштво*. Ново име – Историјско друштво у Цетињу – ушло је и у друштвена Правила, која су усвојена на Скупштини Друштва 18. фебруара 1935. године.

Правила Историјског друштва у Цетињу потврдила је Банска управа Зетске бановине 2. марта 1935. године (одобрење N° 3410, од 2. марта 1935), а објављена су у *Записима*, који су почели да редовно излазе (јануара 1935) у мјесечним свескама, као гласник Историјског

друштва. Основни задаци цетињског Историјског друштва исказани су у чл. 1 и 2 Правила. У чл. 1 каже се да је Историјско друштво са сједиштем у Цетињу основано са циљем «да се прикупља и објављује грађа за културну и политичку историју Црне Горе и сусједних крајева», док се у чл. 2 његови задаци прецизније одређују: «а) да преко својих чланова и повјереника прикупља сву грађу која се односи на културну и политичку историју поменутих крајева; б) да прикупља историјске књиге (нарочито историје), које се односе на ове крајеве; в) да издаје друштвени орган; д) да сарађује са истоименим београдским и осталим сличним друштвима у земљи».

Из документације Друштва види се да се његова дјелатност у свему одвијала на основу одредаба Правила – уредност документације (записника о годишњим скупштинама, извјештајима, преписци и другим актима) заслужује респектовање и може да послужи као узор како би ваљало поштовати регуле сличних институција и у овом нашем времену. Правила, изузев чл. 26 и 27, остала су непромијењива све до краја постојања Историјског друштва у Цетињу.

Друга серија Записа

Управа Историјског друштва је у 1934. години успјешно извршила припреме за обнављање *Записа* – први број је изашао из штампе, без икакве напомене уредништва, у јануару 1935. године. Тако је прећутно стављено на знање научној и широј културној јавности да *Записи* настављају своју историографску мисију, а новина је била само у томе што је часопис кренуо као орган Цетињског историјског друштва (на корици је назначена година VIII, књ. XIII, св.1-јануар 1935). Тим је наглашен континуитет у излажењу овог већ у културном свијету афирмисаног гласила (назив *Записи* је задржан «јер су за неколико година излажења стекли приличан глас»). Као власник часописа наведено је Историјско друштво, уредник је био Душан Д. Вуксан, а одговорни уредник Ристо Драгићевић. У другој серији *Записа* радови су штампани «дијалектом и азбуком као што је рукопис» аутора. Појава часописа (у јануару 1935) наишла је на неподијељено одобравање историчара, нарочито научника истраживача, просвјетних и књижевних дјелатника, и многих других љубитеља историјске научне мисли.

Нова серија *Записа* топло је поздрављена и у београдском Друштву за проучавање историје Црне Горе. Поједини његови чланови су понудили сарадњу и помоћ у његовом растурању. Ипак, када се анализира садржај часописа уочљиво је да је мало чланова београдског Друштва у њему објавило прилоге до краја његовог излажења.

Послије првих неколико бројева услиједиле су и похвале *Записима*. Критика је позитивно писала о раду Уредништва, као и активностима Цетињског друштва у цјелини. У похвалама су често истицана имена Д. Вуксана и Р. Драгићевића, нарочито њихови научни критеријуми у одабиру историјске грађе и ауторских текстова које су објављивали у часопису.

Упоредо, припремајући неопходне услове за настављање штампања *Записа*, привремена управа Друштва је радила и на обезбјеђивању финансијских саредстава «како би се штампале посланице митрополита Петра I Петровића Његоша, које је за штампу био спремно Душан Вуксан», а митрополит Дожић написао предговор. О потреби штампања посланица Историјско друштво је расправљало на сједници 3. јануара 1935. године. На тој сједници присуствовао је замјеник бана Зетске бановине Крсто Перовић, «који је саопштио да ће бан помоћи Друштво колико дозволе материјалне могућности», да се одштампа књига Посланица Петра I. Бан Мујо Сочица је одобрио Историјском друштву износ од 30.000 динара за штампање «Посланица митрополита црногорског Петра I» - стоји у извјештају Управе поднесеном на годишњој Скупштини Друштва, одржаној 16. фебруара 1936. године. Посланице су објављене у тиражу од 2500 примјерака (књига је продавана по цијени од 20 динара). Било је то прво и једино ванредно издање Историјског друштва у Цетињу до априла 1941. године. Овим издањем значајно су обогаћена сазнања о политичкој и државничкој мисли Петра I и племенским односима у црногорском друштву с краја 18. и првих деценија 19. вијека.

За вријеме свога постојања цетињско Историјско друштво одржало је осам редовних, једну ванредну и пет годишњих скупштина. Шеста годишња скупштина није одржана иако је била заказана за 12. јануар 1941. године, јер је морала бити одложена на неодређено вријеме из више разлога. До тога је дошло због неповољних зимских услова (високог снијега на Цетињу) и затим драматичног стања у Југославији – мартовских догађаја. Патријарх Г. Дожић због велике заузетости патријаршијским радом у Београду и учешћем у државним пословима није могао доћи да предсједава скупштини, а то није могао да уради ни потпредсједник Д. Вуксан, који је такође живио у Београду, јер је већ био оронолог здравља. Но из сачуваног концепта извјештаја (недовршеног) може се сазнати каква је била дјелатност Друштва и у 1940. години. «Током 1940. године друштвени часопис *Записи* излазио је редовно свакога мјесеца у свескама од по 64 стране велике осмине, сем за мјесеце, јули, август и септембар, за које је мјесеце часопис изашао са закашњењем од 10 до 15 дана због тога што је одговорни уредник и коректор био на војној дужности, а децембарска свеска је изашла са за-

кашњењем од 10 дана због тога што је машиниста штампарије Обод био на војној вјежби». Ове појединости свједоче с каквом су одговорношћу одговорни уредник Р. Драгићевић и Уредништво радили на припремању и благовременом штампању часописа. Рад и одговорност Уредништва је веома поучан за данашње редакције *Историјских записа* и других периодичних публикација.

Историјски записи у последње вријеме се штампају као четворобројеви, понекад и са закашњењем од годину-двје дана, наравно, без икаквог објашњења зашто се то дешава (усмено се наводи разлог недостатак финансијских средстава). Ако се зна да наука више живи у часописима него у другим публикацијама, онда се морају обезбиједити услови да *Историјски записи* редовно излазе на пољу историјске науке.

Осврт на историографски учинак Записа

У другој серији изашло је 76 свезака *Записа*, на готово 5000 страница. Главни задатак Историјског друштва и Уредништва био је обрада историје Црне Горе и сусједних крајева, али часопис није заобилазио ни теме из неких помоћних историјских наука, етнографије и права. Ипак, највише страница *Записи* су уступили публиковању историјске грађе из Цетињског архива. Ова грађа је објављивана у рубрикама: *Историјска грађа*, *Стара писма* и *Ситни прилози*. Тако само у 1935. години објављено је око 550 докумената, углавном, у три поменуте рубрике. Уредништво је настојало да све студије, чланци и расправе буду написани на основу изворне грађе.

Записи из овог периода су имали и врло корисну и сталну рубрику: *Странци о Црној Гори и Црногорцима*, у којој су објављиване, у преводу, карактеристичне расправе, путописи, запажања и утисци странаца о Црној Гори и њеним људима. Сва ова свједочанства била су велика новост за читаоце *Записа*, па је разумљиво да је та рубрика спадала у најчитаније. Готово сву архивску грађу за часопис припремао је Душан Д. Вуксан, добар познавалац ондашњих архивских фондова, те је захваљујући његовом марљивом раду у последњем моменту сачувано доста изворних докумената који су послје откопавања из земље (1923) били већ толико оштећени од влаге да се нијесу могли даље одржати у оригиналу.

Д. Вуксан је био и најплоднији сарадник и ове као и прве серије *Записа*. Од јануара 1935. до априла 1941. године он је написао низ научних расправа и објавио огроман број докумената. О његовом плодном раду најбоље говори податак да 3592 странице, од укупно 4864 странице, колико је штампано у овој серији часописа, испуњавају прилози који су потекли из његовог пера. Преостале странице испунили су други

домаћи и страни научници и други писци. Међу њима најплоднији је био Р. Драгићевић, који је Вуксану у овом важном научном послу много помагао. Р. Драгићевић је такође објавио разних прилога на 716 страница часописа. Захваљујући оваквом упорном раду уредника и одговорног уредника, *Записи* су успјели да се одрже, постали су незамјенљиви и својеврсни зборници изворне грађе, без које би даљи научни рад на политичкој, друштвеној и културној историји Црне Горе био веома сиромашан, готово незамислив.

Записи из овог периода су имали сталну рубрику и за приказивање нових студија, монографија и других дјела историјског карактера. У овој рубрици реаговало се, колико су то могућности допуштале, на све значајније појаве у ондашњој историјској науци. Часопис се нарочито трудио, најчешће радовима Р. Драгићевића, да пропрати освртом или приказом и биљешком све важније књиге, литературу о Црној Гори, Боки Которској, Херцеговини и Санцаку, често на врло смион начин, демаскирајући поједине фалсификаторе историјске истине о прошлости ових крајева. Реагујући на разне шовинистичке и националистичке чланке о Црној Гори, *Записи* су нетачностима супростављали историјска аргумента, архивску грађу, залагали су се за објективан научни приступ у валоризацији историје Црне Горе и њене културе.

Уредник Душан Вуксан и одговорни уредник Ристо Ј. Драгићевић стављали су под научну лупу и радове тако ауторитативних историчара какви су били: Владимир Ћоровић, Станоје Станојевић и други, додуше, мањег научног ауторитета. Њиховој пажњи није измицало ни површно приказивање, или прећуткивање, појединих важних догађаја из прошлости Црне Горе у школским уџбеницима. Часопис је у тој критици исправљао многе грешке и слабости у уџбеницима.

О историји Црне Горе у овом периоду (а неки и у првој серији *Записа*) највише радова су написали: Душан Вуксан, Ристо Ј. Драгићевић, др Петар И. Поповић, а појединим прилозима су се јављали и: Саво Вулетић, Јован Маговчевић, Видо Латковић, Љубомир Дурковић-Јакшић, Љубо Влачић, Ристо Шушљић, др Ђорђе Радоичић, Мита Клиџан, Андрија Лаиновић, др Јанковић, др Милан Прелог, др Милан Решетар, Бранислав Ђурђевић, пољски историчар Х. Батовски и др. Неки од њих, поред Вуксана, који је редовно припремао архивску грађу за сталне рубрике *Записа*, такође су објављивали историјску грађу: др Петар И. Поповић, Ристо Ј. Драгићевић, А. Лаиновић, Б. Ђурђевић и други.

Грађу из правне историје објављивали су пољски научник Станислав Боровски и Душан Вуксан. Боровски, који је проучавао црногорско право, углавном, на основу грађе из Архива Валтазара Богишића у Цвату, објавио је и неколико запажених правних расправа. И Д. Вуксан

је публиковао дио грађе о В. Богишићу, познатом писцу црногорског Општег имовинског законика.

Етнографијом су се бавили: Митар Влаховић, Јован Вукмановић, Влајко Влаховић, Д. Синобад, Д. Вуксан, Радослав Вешовић и други.

У рубрици *Странци о Црној Гори и Црногорцима* превођене су карактеристичне репортаже, путописи и чланци које су писали страни аутори послје својих посјета Црној Гори, као: Виала де Сомиер, Густав Раш, Јегор Коваљевски, Александар Александров, В. Дантон, А.А. Франки, Е. Митфорт, Х. Лард, Бернард Шварц и други. Међу њима било је и врло истакнутих научника. Текстова иностраних писаца о Црној Гори преводили су: др Милорад Шошкић, Никола Рот, Андрија Лаиновић, Илија Батрићевић и Мирко Меденица – сви чланови цетињског Историјског друштва. Ова рубрика је била радо читана, а материјал који је доносила имао је дијелом изворни карактер, јер се радило о путописима и другим казивањима значајним за сагледавање појединих периода црногорске историје.

У *Записима* су сарађивали и историчари ван Црне Горе, односно и они научници који нијесу били родом Црногорци. Међу сарадницима из других крајева Југославије било је и врло угледних научника, као: др Алекса Ивић, др Драгослав Страњакловић, др Радослав Перовић, Даница Јанковић и други. Од истакнутих иностраних научника сарађивали су др Хенрик Батовски, проф. Универзитета у Кракову (*Територијални развој Црне Горе*), Густав фон Хупке (*Дипломатија у Црној Гори*), затим др Станислав Боровски и други.

У научној и широј културној јавности *Записи* су из године у годину све више стицали углед сериозног научног часописа. О томе су изречене оцјене у *Југословенском историјском часопису* (на примјер, угледног историчара Виктора Новака).

У другом периоду свог излагања *Записи* су објавили око *три хиљаде нових архивских докумената у разним рубрикама*. И објављени чланци и расправе писани су на «основу раније непознате архивске грађе», па су, чак, и «многи прикази нових књига и чланака у којима је ријеч о Црној Гори, исправљани и допуњавани подацима из архивских-докумената». Тако су *Записи*, од јануара 1935. до априла 1941. године «постали», каже Р. Драгићевић, «неопходни свим научним радницима који су жељели да солидно и стручно раде на политичкој и културној историји Црне Горе».

Записи су били добро прихваћени у свим југословенским културним центрима. Путем размјене пласирани су и приказивани у угледним часописима који су излазили у Београду, Загребу, Новом Саду, Скопљу, Сарајеву, Љубљани, Марибору и другим градовима Југославије. Уред-

ништво је вршило размјену и са редакцијама веома угледних научних часописа из Варшаве, Берлина, Прага, Љвова, Софије, Скадра, Кракова и других иностраних научних центара, а од 1940. године и са научним институцијама у СССР-у.

Априлски рат и брза катастрофа Краљевине Југославије означили су крај предатног излагања Записа.

Италијанске окупаторске власти и Привремени црногорски комитет, као орган у служби Рима, покушавали су да придобију чланове Историјског друштва и одговорног уредника Риста Драгићевића, већ у мају 1941. године, да наставе са радом и издавањем *Записа*, «јер је сада за њих право вријеме», сматрали су сепаратисти у служби окупатора. Међутим, наговори представника Привременог црногорског комитета и италијанских окупационих власти, које су жељеле да настављањем рада Историјског друштва у Цетињу и издавањем његовог часописа створе код црногорског народа утисак о «нормалном» културном и научном животу у Црној Гори али у условима Мусолинијевог фашистичког поретка, нијесу прихватани од Друштва и Уредништва *Записа*. С окупацијом земље Историјско друштво је престало са радом, а његов предсједник српски патријарх др Гаврило Дожић, због свог антифашистичког става, постао је заробљеник Хитлерове Њемачке и убрзо ухапшен односно конфиниран у Раковицу и Панчево, а 1944. године и интерниран у злогласни Хитлерв логор у Дахау. И касније су чињени покушаји и окупатора и његових домаћих слугу да се макар Ристо Драгићевић придобије за настављање рада на издавању *Записа*, али све је то било безуспјешно.

Када се данас са ове историјске дистанце чини осврт на рад Историјског друштва у Цетињу и његов орган *Записе*, без претјеривања се може рећи да су они, узето у цјелини, представљали један од најкрупнијих догађаја и културних појава у међуратној историји Црне Горе. Од јула 1927. до априла 1941. године (са прекидом од маја 1933. до 1. јануара 1935) овај часопис – у 146 мјесечних и двомјесечних свесака на 9.280 страна – публиковао је драгоцјену грађу највише, из фондова Цетињског архива, затим знатан број чланака, мањих студија, расправа и разних других историографских прилога, углавном писаних на основу изворне документације.

Дугогодишње излагање овога часописа представља врло значајан догађај уопште у историји културе црногорског народа. Његовом појавом и излагањем обиљежен је у ствари међуратни период у развоју црногорске историографије. Ниједно гласило, како научно тако и књижевно, прије тога и све до 1941. године, није ни приближно извршило тако снажан утицај на развој научне историјске мисли, па и књи-

жевног дјеловања у Црној Гори, као што су то учинили *Записи*, доприносећи афирмацији историје, културе и националне индивидуалности Црногораца. Историјско друштво као оснивач и власник часописа (од 1935) то му је омогућило. На страницама предратних *Записа* сабрано је толико грађе да је она постала благо огромне научне вриједности, незаобилазан извор за историчаре, социологе, правнике, етнографе и научнике других историји сродних научних дисциплина. Његове странице садрже и доста историјских, правно-историјских, етнографских и других студија, расправа и прилога који освјетљавају многе аспекте, разна питања, догађаје, раздобља и појаве од битног значаја за разумијевање цјелокупне прошлости Црне Горе и њене културне баштине, њеног етноса и цјелокупног духовног бића. Све што су *Записи* објавили у предратном периоду излагања представља богату културну баштину без које се не би могли научно освијетлити многи проблеми из историје Црне Горе, па, наравно, и њеног савременог друштва. Историјски позитивизам као метод био је наглашен у расправама, студијама и другим научним прилозима објављеним у *Записима*. Јер, часопис није успијевао, из објективних и субјективних разлога, да се у свему уздигне на ниво који је била постигла историјска наука онога времена у неким другим јужнословенским земљама. Али без обзира на то он је задужио и црногорску и општејугословенску историографију толико да је и данас незаобилазан извор историјских сазнања.

Било је веома значајно што се у *Записима* његовала и научна критика, без које нема узлета у науци. Црногорска оновремена историографска научна мисао у теоријском и методолошком схватању историје (као друштвеног развоја), међутим, није излазила из оквира *ерудицијско-генетичког смјера*, који је у европској историографији – био утемељен још у 19. вијеку. Али и ерудицијско-генетички смјер, који је постепено афирмисан у *Записима*, значио је велики научни искорак у црногорској научној историографији. Највећи домет ерудицијског смјера у историографији Црне Горе, између два свјетска рата, представљала је *генетичка историографија* која је настојала да анализом извора одговори на основно питање: Како је и зашто настао поједини историјски догађај, појава и чињеница? Већ самим тим што су црногорски историчари окупљени око *Записа* постављали ово питање и покушавали да на њега одговоре задовољавали су основни захтјев историјске науке. А то је био знатан и значајан напредак у развоју црногорске историографије.

Управо том прогресу велики допринос су дали историчари који су покренули, усмјеравали и хранили изворном грађом и својим другим радовима *Записе*, као први и у то вријеме једини научни историографски часопис у нас.

***Оснивање Друштва историчара Црне Горе 1947. и
обнова Записа – Историјских записа 1948. године***

Послије завршетка Другог свјетског рата 1945. године настала је нова етапа у развоју Црне Горе као федералне државе у склопу нове Југословенске Федерације. Црна Гора је тако постала равноправан државни субјекат са осталим републикама у Југословенској Федерацији, и стекла услове да развија и унапређује своју науку и националну културу. Ти нови услови непосредно, и најприје, имали су утицај на развој историјске науке у Црној Гори.

На темељима и традицији цетињског Историјског друштва 10. октобра 1947. године на Цетињу је основано *Историјско друштво НР Црне Горе*, које је на основу уставних промјена извршених 1963. године добило своје данашње име – *Друштво историчара Црне Горе*. Колико је нова власт придавала важност оснивању Историјског друштва НР Црне Горе може се видјети по томе што су оснивачкој скупштини, поред знатног броја историчара и других гостију, присуствовали и председник Президијума Народне скупштине НР Црне Горе Милош Рашовић и председник владе НР Црне Горе Блажо Јовановић. Скупштину је у име Министарства просвјете поздравио Милутин Стојовић, помоћник министра. На Скупштини су усвојена *Правила* Историјског друштва и изабрани Управни и Надзорни одбор и Суд части. За председника Историјског друштва и Управног одбора изабран је Јагош Јовановић, професор и директор Више педагошке школе на Цетињу, за потпредседника Јован Ивовић, професор и благајник Војин Вуковић, професор. У Управни одбор су изабрани још ови чланови: професори Ђуро Мрваљевић, Милан Милошевић и Павић Ђукић. У Надзорни одбор су изабрани професори: Богић Кнежевић, Марко Бошковић и Момчило Полексих, а за чланове Суда части: Петар Комненић, Игњатије Злоковић и Милан Вујачић.

Већ и само име новооснованог Историјског друштва НР Црне Горе говорило је да је његов рад био постављен на знатно широј друштвеној и културној основи и научно-стручним задацима у односу на оне задатке које је имало предратно цетињско Историјско друштво, чијим се искуствима и имовином користило. Наиме, Историјско друштво НР Црне Горе имало је задатак да одговори, прије свега, савременијим потребама научно-истраживачког рада на проучавању не само политичке и културне него и цјелокупне прошлости Црне Горе. И не само то. Његов задатак био је и да окупи све оне стручне и научне снаге, наставнике историје па и друге љубитеље прошлости (разне истраживаче, аматере и друге) и да тако организовано помаже научно-истраживачки рад, попу-

ларише резултате историјске науке, унапређује наставу историје у школама, доприноси стручном образовању наставног кадра и другог чланства, подстиче рад на прикупљању, заштити и објављивању архивске грађе, да стручно и организационо помаже заштиту споменика културе и материјалних остатака прошлости и других културно-историјских добара. Оснивањем Историјског друштва Црне Горе било је предвиђено и покретање његовог органа – часописа. Друштво је првих година свога дјеловања прилично труда уложило да се што прије развију службе и самосталне установе (архивске и, донекле, о заштити споменика). Правно оно је наслиједило сву имовину, архивску и финансијска средства бившег цетињског Историјског друштва.

Историјско друштво Црне Горе, одмах по свом конституисању, приступило је обнови предратних *Записа*, проширивши им назив – *Историјски записи* (први број књ. I, св. 1-2, за јануар и фебруар), изашао је на Цетињу 1948. године. Прве четири године *Историјски записи*, излазили су као орган Историјског друштва, а од 1952. до 1959. године, као орган *Историјског института Црне Горе*, а од онда до данас као заједничко гласило Историјског института и Друштва историчара Црне Горе.

О историографском учинку *Записа – Историјских записа* писали смо поводом педесетогодишњице њиховог излажења. (Видјети: «*Историјски записи*» - *темељ црногорске историографије. Поводом педесетогодишњице излажења (1927-1977)*. – (Југословенски историјски часопис, 16/1977, 3-4, 155-185).

Допринос *Историјских записа* историјској науци у посљедњих тридесет година њиховог излажења посебна је тема. Држимо да ће тај период бити предмет обраде неког другог реферата поводом овог јубилеја.